

Kálai Sándor
Médium, műfaj, mediáció
(Kuthy Lajos: *Hazai rejtelmek*)

Nagy Ignác *Magyar titkok* és Kuthy Lajos *Hazai rejtelmek* című regényének sajátos helye van a magyar irodalomtörténetben – nem kerültek be a kanonizált szövegek közé, ugyanakkor megjelenésük (az előbbi 1844-45-ben, a másik 1846-47-ben) arról tanúskodik, hogy a magyar irodalom követi a kor tendenciáit: a Sue által meghonosított 'városi rejtelmek' műfaja a mondializáció egyik korai példájának tekinthető, hiszen nagyon gyorsan és sokféle formában (fordítás, adaptáció) terjedt a nyugati kultúrákban. A *Párizsi rejtelmek* a jelenben játszódik, s olyan fontos problémák szervezik az elbeszélést, mint a nagyvárosi élet, a bűnelkövetés, vagy a társadalmi osztályok közti viszonyok. Nagy és Kuthy regényei megerősítik azt a véleményt, mely szerint az 1840-es évek magyar irodalma számára a francia szerzők jelentik az egyik legfontosabb mintát, ám a honiak egyúttal adaptálják, átültetik a választott műfajt, amelyre a regények címei explicit módon utalnak is, s a születő városi irodalom első példáiként tekinthetünk rájuk. Ennek megfelelően az sem véletlen, hogy a magyar irodalomtörténet – ha egyáltalán foglalkozik velük¹ – a populáris irodalom területére sorolja a szövegeket, s az értelmezések arra kíváncsiak, vajon mennyiben előlegezi meg e két korai regény a magyar krimi.²

Az alábbiakban Kuthy regényét tesszük vizsgálat tárgyává.³ Az irodalomtörténet regényhez, illetve az egész életműhöz való viszonyát meghatározta az, hogy az író az 1848-as forradalom után hivatalt vállalt, amellyel kiváltotta egykori barátai, íróársai rosszallását.⁴ A regény későbbi kritikussai az alföldi táj és népélet festését tartják erénynek.⁵ Érdeemes lenne (Nagy Ignác regényével egyetemben) újraolvasni a regényt és az értelmezésekben a szöveg komplexitását szem előtt tartani. Ez az írás arra vállalkozik, hogy rekonstruálja a regénybeli mediációs folyamatokat, szem előtt tartva az ezeket kondicionáló hordozók vizsgálatát is – a

¹ A kevés kivétel egyike: Imre László, *A posztromantikus (Kuthy Lajos-, Nagy Ignác-féle) regény újdonsága, a XX. század második felének jelenségei felől szemlélve*, in: *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1996, 177-196.

² Hankiss János, *A detektívregény (A „népszerű irodalom” elmélete és története I.)*, Debrecen-Budapest, Csáthy Ferencz Egyetemi Könyvkereskedés és Irodalmi Vállalat R.-T., 1928, Laczkó András, *Variációk egy témára (Nagy Ignác: Magyar titkok és Kuthy Lajos: Hazai rejtelmek című művének viszonyáról)*, A Tudás Fája, Szabadka, 2002, 438-465, Varga Bálint, *Nyomozás az első magyar krimi után*. In: *Lepipálva (Tanulmányok a krimiről)*, Összeállította Benyovszky Krisztián és H. Nagy Péter. Dunaszerdahely, Liliium Aurum, 2009, 49–81.

³ Nagy Ignác regényével egy másik, megjelenés előtt álló konferencia-előadásom foglalkozik: Kálai Sándor, « Tout voir et tout savoir de ce qui se passe dans les rues » (Ignác Nagy : *Secrets hongrois*).

⁴ Az életmű és az írói pálya értelmezését Völgyesi Orsolya közelmúltban megjelent monográfiája végezte el: *Egy siker kudarca: Kuthy Lajos pályafutása*, Argumentum, Budapest, 2007 (Irodalomtörténeti füzetek, 163).

⁵ *Ibid.*, 127.

regényben kidolgozott társadalmi program értelmezése ettől elválaszthatatlan. Azonban arra is figyelmet kell fordítani, hogy a regény maga (s itt fontos kiemelni a hordozó jelentőségét is) milyen irodalmi-társadalmi kommunikációs folyamatokba illeszkedik.

Mind Kuthy, mind Nagy Ignác regénye egy átmeneti időszak terméke:⁶ az irodalom intézményesül, az olvasóközönség nő, az írószerep átértelmeződik, s mindez a születő és ezidőtájt meglehetősen korlátozott polgári nyilvánosság kontextusába illeszkedik. Nagy és Kuthy számára az írás jövedelemforrás. Az azonos műfaj ellenére a két regény kétféle esztétika megnyilvánulásának tekinthető. Nagy Ignác a regény utószavában a következőket írja: „Hogy pedig nagyobb terjedelmességre számított munkámat az egyhanguságtól megmentsem, s az olvasási érdeket növeljem, ezen egyes életképeket a regényesség vörös fonalával szőttem át.”⁷ Ebből az tűnik ki, hogy a kor egyik legjobb újságírójaként számon tartott Nagy az újságírói materiát és életképeit transzponálja egy nyomozástörténet keretei közé. Nagy egyes szám első személyű, szatirikus hangú elbeszélője egyúttal a regény főszereplője is, akinek legfőbb célja a bűnelkövető leleplezése: ez utóbbi nem más, mint Sobri, a betyár, a korabeli ponyvairodalom egyik ismert hőse. Kuthy regényéből sem hiányzik az életkép hagyománya, azonban ez esetben inkább arról lehet szó, hogy a novellaszerző, aki az 1840-es évektől egyre több városi életet tematizáló rövid elbeszélést jelentet meg a divatlapokban, hosszabb irodalmi formával kísérletezik.⁸ Ugyanakkor feltételezhetjük, hogy a különféle, irodalmi és sajtóműfajok ötvözetéből és francia mintából megszülető sajátos regényforma, melynek kritikai befogadását nehezítette, hogy az egyes részek folytatásokban, füzetekben jelennek meg, a panoramikus irodalom egy kulturális változatának tekinthető: a Walter Benjamin által bevezetett terminus⁹, amelynek modellje a modern kori spektakulumok egyik fajtája, a panoráma, azon műfajok csoportjára utal, amelyek az adott társadalom teljes képét szándékoznak felrajzolni. Ebből a perspektívából a regények egységességének, szerveségének kérdése is máshogy vetődik fel. Továbbá a regények nem csupán egy még korlátozott magyar nyilvánosságot ábrázolnak, hanem ennek alakítójaként is tételezik önmagukat, mindkettő a polgári értékek közvetítőjeként, terjesztőjeként lép fel.

Nagy Ignác szereplő-narrátorához képest, aki kívülálló, nem részese a bűnyügynek, s akinek az a célja, hogy egy bűnözőt leplezzen le, Kuthy Lajos regényének heterodiegetikus és

⁶ Ld. erről Völgyesi Orsolya monográfiájának *Miből élhet meg egy magyar író?* című fejezetét (24-39).

⁷ Nagy Ignác, *Magyar titkok*, Pest, Hartleben, 1845, 12. füzet, 98.

⁸ Toldi sem Nagy, sem Kuthy regényét nem tekinti szerves műnek, idézi Völgyesi, *i. m.*, 114 (303. lábjegyzet).

⁹ Walter Benjamin, *Charles Baudelaire. Un poète lyrique à l'apogée du capitalisme*, Paris, Payot, Petite Bibliothèque Payot, 1982 ; *Paris, capitale du XIXe siècle. Le livre des passages*, Paris, Cerf, 1989.

extradiegetikus elbeszélője egy olyan történetet közvetít, amelyben több nyomozó is van (köztük hivatalos szervek is), bár kétségtelen, hogy a legfontosabb nyomozó figura az a Vámos, aki családtag lévén érintett az ügyekben. Ezzel párhuzamosan több olyan bűnös is van, akiket le kell leplezni (ide tartozik Löbl, Márk és a magyar arisztokrata, gróf Szalárdy György is). Nagy Ignác regényének cselekménye szinte teljes egészében Pest-Budán zajlik (egy rövid hortobágyi epizódtól eltekintve), Kuthy Lajos regénye pedig a Hortobágyon, Debrecenben, Budapesten és a beszercei lápvidéken játszódik. Emellett ez utóbbi esetében az időviszonyokra is érdemes egy megjegyzés erejéig kitérni: addig, amíg a Franklin-Társulat kiadásában 1906-ban megjelent kiadás első kötete cselekményének jelen ideje egy napot ölel fel, addig a második kötet esetében ugyanez körülbelül két év (a cselekmény 1846. szeptember 10-én egy beiktatási ünnepélllyel ér véget) – sokkal nagyobb időintervallum ez, mint a *Hazai titkok* cselekményének ideje. S mivel mindkét regény elbeszélését bűnügyek felderítése szervezi, a jelenhez képest közeli vagy távoli múlt eseményei is nagy súllyal esnek latba.

A Kuthy-regény megjelenése már egy olyan paradigmába illeszkedik, amelyben jelentősége van a publikálás körülményeinek, a kiadói munkának, a megjelenés ritmusának – az irodalom piaci körülmények között alakul. Az irodalom és a sajtó kart karba öltve alakul: olyan műfajok gyökereznek meg, amelyek a környező világ történéseit mondják el – a retorikai-argumentatív paradigmához képest itt a reprezentáció esztétikája működik (mint láttuk, mindkét regény ambíciója az, hogy minél teljesebb képet adjon a magyar társadalmi valóságról, Nagy Ignác újságírói hitelességét is a megfigyelői hitelesség legitimálja – ahogy a már említett utószóban írja: „Én 1830. óta folyvást Pesten lakom, s ezen tizenöt év alatt legfőbb tanulmányom – a pesti élet vala”).¹⁰

A rögzített, publikált szöveg azonban nem helyezi hatályon kívül a jól ismert és elfogadott kommunikációs szituációkat sem: a regény kollektív elbeszélés, ugyanis a szereplők maguk is történeteket mesélnek. Az írott elbeszélés, mint láttuk, egy egyes szám harmadik személyű elbeszélő közvetítésével születik (aki a regény zárlatában egyes szám első személyre vált), azonban részben szóbeli kommunikációs helyzetek (kihallgatás, beszélgetés, mesélés) utánzásával hozza létre önmagát – ezt a beszédszerűséget más összefüggésrendszerben Imre László tanulmánya is kiemeli.¹¹ Azt a gazdasági-társadalmi-kulturális helyzetértelmezést, amely kibomlik a regényben, nem (csak) a narrátor, hanem a különféle szereplők végzik el,

¹⁰ Nagy Ignác, *i. m.*, 12. füzet, 98.

¹¹ Imre László, *i. m.*, 178.

így komoly jelentősége van annak, hogy ki válik elbeszélő-szereplővé, s kihez, milyen célból intéz történetet.

Az egyik első elmesélt történet paradigmikus jelentőségű: Tógyer gazda saját élettörténetét osztja meg a hortobágyi csárdában a körülötte lévő vendégekkel, átutazókkal, akik kommentálják is ezt a történetet: ő tesz említést először a két gonoszról, Lőblről és Márkról. A történet nemcsak információkat szolgáltat az olvasó számára (így járulva hozzá a fikciós világ ökonómiájához), hanem, miközben egy mellékszereplő személyes történetét is felrajzolja, feszültségkeltő funkcióval is bír: az olvasó arra kíváncsi, hogy a gonoszok elnyerik-e büntetésüket, vagy milyen más gonoszságot követnek el a későbbiekben. Érdeemes megemlíteni egy később elmesélt történet keretezését is: még aznap este a fogadóban egy legátus mesél el egy vidám történetet egy bizonyos Agárdi Mátéről. Sem a mesélő, sem pedig a történet szereplője nem játszanak szerepet a regény cselekményében, az elmesélt történetnek, amely megbontja az elbeszélés egységét, kettős funkciója van: az aktust egyfelől megindokolja a helyzet, hiszen vacsora közben a társas együttlét elmélyítését szolgálja, másfelől a vidám történet, amelyet a narrátor közbeékelései folyamatosan megszakítanak, lehetővé teszi a feszültségkeltést (amíg ugyanis a többiek a történet mesélőjére és a történetre figyelnek, Szalárdy Lajos el tud osonni, hogy szerelmével ostromolja a csárda tulajdonosának feleségét).

Jelentősége van tehát annak az elbeszélői szituációnak, amelyben a történetek elhangzanak. Az első kötet központi része egy hosszú elbeszélés, amelynek narrátor-szereplője a néma halászként aposztrofált szereplő (aki nem más, mint a halottnak hitt Szalárdy Ödön), s aki egy ismeretlennek (amint az a történet előrehaladtával Ödön és az olvasó számára is kiderül, a nagybátyjának, Vámosnak) mesél. Ödön egy nemesi család sarja, apja ellenzéki és virágzó gazdaságot vitt haláláig, anyja pedig (aki tehát az ismeretlen, vagyis Vámos lánytestvére) a művelt nemesi középosztályból jön. Mind Ödön, mint Vámos élettörténete valószerűsíti azt, hogy épp ez a beszélgetés, az elmesélt élettörténet és az ahhoz fűzött kommentár bontja ki a társadalmi-politikai programot. A gyermek viszontagságos története ugyanis a lelenházak hiányával szembesít, s ez pedig a pesti élet rajzához vezet el: nincsenek adatok a gyermekgyilkosságokról, nincs halottasház és nincs rendőrség. Vámos tehát a *Párizsi rejtelmek* Rodolphe-jára emlékeztet, aki érzékeli az átalakulás szükségességét, s erre javaslatai is vannak: „E becsületes, honkegyelő elmélet közben, fájdalommal látta át a szép lelkű ismeretlen, miszerint a társadalmi bűnök kútfejét s alkalmát, nagy részben a polgári

intézmények hiánya, vagy ferdesége idézi elő, s az osztálybeli balítéletek segítik gyakorlatba.”¹²

Azonban ennél meglepőbb egy későbbi beszélgetés: Löbl és Szalárdy György diskurzusa, amelyet egyébként kihallgat Vámos, Ödön, egy szolgabíró és egy esküdt. Löbl (az olvasó számára nem egészen valószínű módon) egy hosszú tirádába kezd arról, hogy a felekezetének tagjai miért éppen Magyarországot választották, hogy hogyan tudják uralni a pénzpiacot. A szereplő monológja azért válik részben ellentmondásossá, mert a velejéig gonosz szereplő felfedi a kártyáit – ugyanakkor sikere annak is köszönhető, hogy kivételesen éleslátó¹³, így némileg paradox módon az általa felrajzolt láttelel kiegészíti Vámos programját: „Pedig egy rövid törvénycikk fordítana a dolgon. Felfüggeszteni a váltóképességet, míg észszerű hitelintézet nem rendeztetik; becsvesztést a hat kamaton felül kölcsönzőre, örök börtönt a hat kamaton túl hitelezőre.” (II/76) Természetesen nem véletlen, hogy Szalárdy György, a hitelekből élő magyar nemes nem tud mit kezdeni Löbl mondataival.

Elemzésünk nem folytathatja tovább ezt a szálát, azonban jeleznünk kell, ahogy azt a korábban is tettük, hogy a regény politikai programjának elemzése nem választható el az egyes szereplők megnyilatkozásaitól (s azok esetleges ellentmondásaitól). A közvetítés folyamatait tekintve arról is említést kell tennünk, hogy a regényben a magyar sajtó is negatív fénytörésben jelenik meg: az újságok ugyanis úgy közvetítik Márk gyógyítási folyamatát, hogy az orvos manipulálja a híradásokat (Nagy Ignác regényében ellenben egy újságíró fontos szereplővé válik, s az általa képviselt *ethos* a kor hőssé avatja őt). Ennek fényében talán az sem véletlen, hogy a regény a magyar irodalom folyamatába illeszti önmagát, s ezt többféleképpen teszi: egyfelől Csokonai jelenik alapvető vonatkoztatási pontként, mint a népies irodalom képviselője – s – érdekes, némileg ellentmondásos módon – erről az irodalmi kérdéstről a hortobágyi csárda tulajdonosa és Szalárdy Lajos, a csábító beszélgetnek: ez utóbbiról aztán kiderül, hogy olvasóasztalán „felmetszetlen frank és angol könyvek” (II/252) vannak, s nem olvassa sem a Times-ot, sem a Journal des Débats-t, sem a Budapesti Híradót, csak a divatlapok operaelőadásokról szóló írásait. Azonban az énekesnő, Athéa, aki Lajos érzelmeit később teljesen lefoglalja, magyar regényeket olvas, s szalonjában magyar költők képei díszítik a falat. A regény ily módon a magyar irodalom olvasását is a politikai program részévé avatja. Ezzel szemben Szalárdy gróf felesége „a párisi Charivarit” (II/103) olvassa, s a következőképpen vélekedik a magyar irodalomról: „Ugyan Zalánka, mit tudsz találni azokban

¹² Kuthy Lajos, *Hazai rejtelmek*, Budapest, Franklin Társulat, 1906, I-II kötet, I/228. Az alább következő idézetek után is a római szám a kötetre, az arab szám pedig az oldalszámra vonatkozik.

¹³ A gonosz de éleslátó zsidó szereplő értelmezése nem lehet leegyszerűsítő, rá kell világítani többek között arra, hogy Kuthy (csakúgy, mint Nagy Ignác) átveszi a zsidókra vonatkozó korabeli sztereotípiákat.

a magvatlan és nyers magyar könyvekben?¹⁴ mindenikén szaglik a zsír és dohánybűz. Hogy is írhatna magyar úrhölgyeknek, holott a nemzeties tárgy nem több, mint juhászbunda vagy káromlás; s a mi nem ilyen, azt salonjainkból vehetik, miket nem ismernek?... Tedd le könyvedet, olvass fel inkább a Cháriváriból.” (II/108)¹⁵

Mind Nagy Ignác, mind Kuthy Lajos regénye folytatásokban, a városi élet ritmusa szerint jelent meg. E sorozatszerűség médiuma pedig nem a könyv, hanem a füzet volt. Kuthy sorozatának első három része 1846-ban az újévi könyvpiac idején látott napvilágot, s azonnal nagy sikert aratott.¹⁶ A regény utolsó három füzete pedig 1847-ben az augusztusi könyvvásár környékén jutott el a közönséghez.¹⁷ A korabeli kimutatások szerint a részek igen kelendők voltak, egyes vélekedések szerint a sorozatnak 8000 előfizetője volt – a *Hazai rejtelmek* tehát a kor egyik legnagyobb sikere lehetett, a sikert pedig lehetővé tette és táplálta az, hogy a regény majd másfél éven keresztül ébren tartotta a közönség figyelmét és így tartósan volt képes a nyilvánosságba íródni.

A füzetekben való publikálás olyan közönségréteg számára is elérhetővé tette a regényeket, akik számára a könyv még nem volt familiáris, megszokott kulturális termék. Érdekes azonban figyelmet fordítani arra, hogy amíg Nagy Ignác regénye nem, addig Kuthy Lajos regénye kötetek formájában is hozzáférhető volt.¹⁸ Az sem véletlen, hogy a 20. század elején Mikszáth Kálmán mindkét regényt beválogatja a *Magyar regényírók képes kiadása* című sorozatba, s bevezetőt is ír eljűk. Nagy Ignác regénye a sorozat 5., 6. és 7. köteteként, míg Kuthy regénye a 8. és 9. köteteként jelent meg. Nagy regénye tehát ekkor, az eredeti megjelenéshez képest jó pár évtizeddel később került kiadásra könyv formátumban. Azonban ebben az esetben is érdemes számot vetni azzal, hogy a két regény ismét egy sajátos, a tömegkultúra kontextusába illeszkedő kiadói logika szerint jelent meg: ugyanis egyediségüket ellensúlyozza az, hogy egy kollekción, egy sorozat részeként láttak újra napvilágot, s jóllehet könyv formátumról van szó, de a kötetek, a sorozat címe szerint is, illusztráltak, vagyis az írott kód mellé társul a kép médiuma is (a Nagy Ignác-füzetek mindegyike eredetileg is két-

¹⁴ Zalánka Vámos „neveltje”, így nem véletlen, hogy magyar szerzőket olvas, mint ahogy az sem, hogy Vámos felesége lesz.

¹⁵ Érdekes tény, hogy Szalárdy György azt a Balzac-ot olvassa, akinek a regényei feltehetően Kuthy-ra is hatást gyakoroltak. A szereplő Balzac-olvasását a hozzá látogatóba érkező Löbl ekként kommentálja: „Tegye most le excellenciád a könyvet, úgysem hiszem, hogy értené, mit olvas.” (II/387)

¹⁶ A korban a megjelenést egyre inkább a négy pesti vásár valamelyikére időzítették, Völgyesi, *i. m.*, 36.

¹⁷ *U.o.* 115.

¹⁸ A MOKKA szerint Kuthy regénye füzet formátumban egy magyar könyvtárban sem hozzáférhető (márpedig ezek tanulmányozása fontos lenne ahhoz, hogy a produkció folyamatáról teljesebb képünk legyen), ellenben több könyvtárban, köztük a Debreceni Egyetemi Könyvtárban is megvan a regény kétkötetes formában.

két illusztrációt tartalmazott). A kialakuló tömegkultúra könyvkiadási politikájának – melynek célja az, hogy minél nagyobb, a könyv médiumával még nem feltétlenül bensőséges viszonyban lévő közönséghez is eljusson – elsőre némileg paradoxnak tűnő módon arra kellett törekednie, hogy a hordozó minél kevésbé hasonlítson a könyvre, innen ered a (20. században is népszerű) füzet, az újságban megjelenő folytatásos közlés, vagy az illusztrált kiadások jelentősége.

Nagy Ignác és Kuthy Lajos aktualításra rezonáló regényei egy átalakuló irodalmi-társadalmi nyilvánosságba kerülnek be, s annak alakításának igényével lépnek fel. A Sue-féle városi rejtelmek műfaja mindkét esetben egy azonos, de némileg eltérő hagyományokból építkező irodalmi koncepciót erősít meg: a korabeli társadalom lehetőség szerint teljességre törekvő reprezentációját adni. Ez a részleteken alapuló poétika Nagy Ignác esetében szoros szálakkal kötődik a szerző újságírói gyakorlatához, Kuthy esetében pedig erősebb az irodalmi filiáció (s ez magyarázhatja azt is, hogy a regény már a megjelenés évében kétkötetes formában is hozzáférhető, s akként is őrződött meg az utókor számára).

Akkor, amikor az irodalomtörténet-írás egyfelől az eddig minorként elkönyvelt szerzőket is tanulmányozni kezdi, másfelől pedig a rendszerszerűség jegyében többek között a közvetítés aktusára, illetve a hordozó médium üzenetet, elbeszélést alakító szerepére is figyelmet fordít, Kuthy Lajos (és Nagy Ignác) életműve újra felkeltheti az értelmezők figyelmét.